

Szymon Grzelak

OCENA SKUTECZNOŚCI REALIZACJI STUDIALNEJ PROGRAMU „NOE” EWALUACJA SUMATYWNA

WPROWADZENIE

Skąd się wziął projekt „realizacji studialnej”. Po przekazaniu realizatorom wniosków z formatywnej fazy ewaluacji [4] należało skonstruować odpowiedni schemat badań, których wyniki mogłyby odpowiedzieć na zasadnicze pytanie o skuteczność programu. Powstał tu jednak problem, czy poddać ewaluacji sumatywnej sam udoskonalony mityng (wariant minimum), czy też, idąc za wnioskami z wcześniejszych badań, które wskazywały między innymi na wagę przygotowań i drugiego etapu programu, oceniać skuteczność pełnej, dwuetapowej wersji „Noego” (wariant maksimum). Wybór drugiego wariantu oznaczałby w praktyce podjęcie dwóch zadań jednocześnie - prowadzenia oceny skuteczności mityngu „Noe” w zakresie jego wpływu na postawy młodzieży oraz oceny skuteczności całego programu „Noe”, jako impulsu zachęcającego dane środowisko do podjęcia szerszych działań profilaktycznych. Przyjęcie wariantu maksimum nadałoby również przedsięwzięciu badawczemu dodatkowy aspekt formacyjny. Pomimo trudności uznałem za bardziej interesujący wariant maksimum. Moje zdanie na ten temat potwierdziła opinia uczestników „Seminarium ewaluacyjnego” w Konstancinie. Podjęty przeze mnie projekt nazwałem „realizacją studialną” programu „Noe”.

ODDZIAŁYWANIE

Wersje programu włączone w projekt badawczy. Wcześniej, jeszcze w trakcie zbierania informacji o programie, dowiedziałem się, że jeden z jego współautorów realizuje obecnie zmodyfikowaną wersję „Noego” - program „Dom” (w ramach stowarzyszenia o tej samej nazwie). Przeczytałem więc podręcznik do tego programu [3], obejrzałem mityng i odbyłem długą

rozmowę z kierującym „Domem” Henrykiem Bujaczem. Okazało się, że zmiany, które w programie wprowadził, szły po części w tym samym kierunku, co wnioski z ewaluacji formatywnej. W związku z takim stanem rzeczy zdecydowałem, że do quasi-eksperymentu wejdą dwie wersje programu „Noe” - ulepszana w toku ostatniego roku wersja funkcjonująca pod oryginalną nazwą [4] i program „Dom” w swojej standardowej formie. Dało mi to pewność, że obie doświadczone ekipy łódzkie poprowadzą „realizacje studialne” według schematu, który prezentuje odpowiednią jakość, a z którego stosowaniem są już oswojone. Ponadto, skoro jednym z celów projektu miało być sprawdzenie skuteczności „Noego” w roli impulsu, zaproszenie ekipy „Dom” stwarzało tu szerszą gamę możliwości. Wynika to z faktu, że współautor „Noego” i autor modyfikacji składających się na program „Dom” ma szczególnie bogate doświadczenia w zakładaniu i prowadzeniu wspólnot samopomocowych „Al-Ateen”. By uniknąć nieporozumień podkreślam, że celem badań była od początku próba dokonania sumatywnej ewaluacji tego specyficznego nurtu pokrewnych programów profilaktycznych (reprezentowanych na razie przez „Noe” i „Dom”), nie zaś dążenie do wykazania która z tych dwóch wersji jest lepsza.

Między interesującymi nas tutaj odmianami oddziaływania zachodzą następujące różnice: (a) rdzeń „Domu” jest krótszy od rdzenia „Noego”, jednak większa niż w „Noem” ilość czasu na pytania młodzieży sprawia, że w praktyce oba trwają prawie tak samo długo, czyli około 3 godz.; (b) w „Domu” nie ma filmu o Noem, świadectwa Beaty ani następującego po nim głosowania; w „Noem” film o Noem pozostał, zaś świadectwo Beaty zastąpione jest osobistym świadectwem jednego z prowadzących; (c) w „Domu”, poza osobami dorosłymi, mityng współprowadzą zwykle aż dwie lub trzy osoby z „Al-Ateenu”, podczas gdy w „Noem” - tylko jedna; (d) w „Domu” nie rozdaje się ankietek na zakończenie mityngu; (e) cel „Domu” jest zawężony do „pozbawienia uczestników komfortu niewiedzy” i nie ma on żadnych założeń co do kontynuacji (choć niejednokrotnie dochodzi do niej spontanicznie), podczas gdy cele „Noego” są szersze i wymagają realizacji drugiego etapu. Trzeba jednak wyjaśnić, że ekipy prowadzące „Dom” zakorzenione są w środowisku łódzkich wspólnot „Al-Ateen”, co umożliwia po mityngach odbywających się w Łodzi zapraszanie zainteresowanych po prostu do siebie. Stanowi to, de facto, formę „drugiego etapu”.

Miejsce i przebieg oddziaływania. Jako teren dogodny dla realizacji studialnych, wybrane zostały dwie szkoły z rejonów, które znane są z obfitego

spożycia alkoholu. Były to szkoły podstawowe, jako że zgodnie z wynikami ewaluacji formatywnej [4] i badań innych autorów [6] najlepiej jest kierować oddziaływania do młodzieży młodszej. Ekipie „Noe” przydzieliłem dużą szkołę mieszczącą się w Warszawie, na Bemowie. Wybrałem ją dlatego, że Bemowo dysponuje zapleczem w postaci ośrodka wychowawczego księży Michalitów, zainteresowanego prowadzeniem profilaktyki w swojej dzielnicy. W ośrodku tym mieści się też centrum koordynacyjne dla warszawskich ekip programu „Noe”. Ekipie „Dom” przydzieliłem średniej wielkości szkołę leżącą w centrum Wołomina. Nie było tam żadnego zaplecza, był tylko zapał dyrekcji szkoły, w której miał się odbyć mityng. Argumentem na rzecz takiego wyboru szkoły były doświadczenia Stowarzyszenia „Dom” związane z zakładaniem po mityngu grupy „Al-Ateen” w miejscowości położonej równie daleko od Łodzi, jak Wołomin od Warszawy. Obie szkoły spełniały warunek, że klasy siódme i ósme, które miały uczestniczyć w programie, nie miały za sobą jak dotąd żadnych oddziaływań profilaktycznych. Organizację przedsięwzięcia rozpocząłem od zaproszenia do współpracy dwóch zaznajomionych dobrze z programem osób, które nie należały do żadnej z ekip biorących udział w realizacji studialnej. Spełniały one rolę koordynatorów biorąc na siebie kierowanie etapem przygotowań, na który miały miesiąc czasu. Jeden z koordynatorów współpracował z ekipą „Noe” przygotowując realizację programu na Bemowie, a drugi współpracując z ekipą „Dom” - w Wołominie. Realizacja studialna miała polegać na tym, że ekipy „Noe” i „Dom” dają do dyspozycji pełne dwa dni i są gotowe pracować choćby i do wieczora. Mityngi miały się odbywać w godzinach rannych, a spotkania drugiego etapu w popołudniowych i wieczornych. Jakie spotkania - to zależało od dopasowania możliwości ekipy do konkretnych potrzeb i możliwości lokalnego środowiska. Przygotowania do programu w Wołominie prowadzone były sprawniej niż na Bemowie i spowodowały większe zaangażowanie środowiska. W głównym spotkaniu przygotowawczym w Wołominie wzięli udział przedstawiciele trzech szkół zainteresowanych programem, lokalnego Sanepidu (oświata zdrowotna), ośrodka pomocy społecznej, zespołu ds. nieletnich wołomińskiej policji, poradni przeciwalkoholowej, poradni psychologiczno-pedagogicznej i ruchu oazowego. W spotkaniu przygotowawczym na Bemowie uczestniczyli przedstawiciele szkoły, ośrodka wychowawczego „Michael” prowadzonego przy parafii księży Michalitów, młodzieżowego Stowarzyszenia „Aslan” prowadzącego pracę z dziećmi z rodzin z problemem alkoholowym i lokalnej prasy. Spotkanie to

odbyło się zbyt późno (na cztery dni przed mityngiem), by mogło spełnić swoje podstawowe zadanie, jakim było wspólne zaplanowanie działań drugiego etapu. Na przebieg samych mityngów nie miało to jednak większego wpływu.

Pierwszy etap na Bemowie składał się z dwóch mityngów: jednego dla klas ósmych i jednego dla siódmych (było to konieczne z powodu dużej ilości uczniów). Drugi etap objął tylko: (a) jedno popołudniowe spotkanie dla zainteresowanej młodzieży, na które przyszła grupka kilkunastu osób oraz (b) spotkanie doksztalające dla wychowawców siódmych i ósmych klas. Na drugi etap w Wołominie składało się: (a) spotkanie dla wszystkich uczących w szkole nauczycieli, na które przyszli także przedstawiciele Sanepidu i poradni wychowawczo-zawodowej, (b) mityng dla rodziców (ok. 20 osób), na którym była także kilkusobowa grupa z wołomińskiego AA, (c) spotkanie z burmistrzem dotyczące planów rozwijania profilaktyki na terenie Wołomina oraz (d) spotkanie z liderami młodzieżowymi z ruchu oazowego. Ponadto, w wyniku uzgodnień ze spotkania przygotowawczego, w innej, nie objętej badaniami szkole w Duczkach pod Wołominem, odbył się dodatkowy mityng, a także pomityngowe spotkanie dla zainteresowanej młodzieży (ok. 30 uczestników), spotkanie z radą pedagogiczną i mityng dla rodziców. Jak widać z powyższego opisu, żadne z działań drugiego etapu prowadzonych na terenie szkół objętych badaniami nie było skierowane do większej grupy młodzieży. Drugi etap można więc w tym przypadku traktować jako część programu interesującą nas tylko z punktu widzenia tego celu realizacji studialnej, jakim było sprawdzenie skuteczności programów „Noe” lub „Dom” jako motywującego impulsu dla środowiska.

Zarówno akcja na Bemowie, jak i akcja w Wołominie zakończyły się prowadzonymi przeze mnie spotkaniami superwizyjnymi.

Przebieg wszystkich spotkań należących do drugiego etapu programu oraz spotkania superwizyjne został zaprotokołowany przez specjalnie zatrudnionego obserwatora.

BADANIA

Pytania ewaluacyjne i badane zmienne. Na pytanie o skuteczność mityngu (w wersjach „Noe” i „Dom”), odpowiadałem rozbijając je na kilka pytań szczegółowych. Poniżej zamieściłem listę ośmiu zmiennych, na które mityng może teoretycznie wpływać, a dla których udało się jednocześnie znaleźć wskaźniki i opracować konkretne pytania ankietowe:

ściowych (Alfa dla posttestu = 0.63). Przykład: „Czy w ciągu ostatnich dwóch tygodni zdarzyło się, że zachęcałeś kogoś do wypicia alkoholu?”; odpowiedzi: „Nie”, „Tak”.

E. Wiedza o uzależnieniu - zbiór czterech dwuwartościowych pytań między którymi nie ma korelacji, wziętych z ankiety do „Elementarza”. Przykład: „Czy można przewidzieć, kto spośród pijących uzależni się?”; odp.: „Tak”, „Nie”.

F. Postawy sprzyjające koalkoholizmowi - czynnik złożony z sześciu dwuwartościowych pytań (dla posttestu Alfa = 0.62), z których dwa pochodzą z ankiety do ewaluacji „Elementarza”. Pozostałe cztery, to pary sprzecznych ze sobą myśli żony alkoholika, z których odpowiadający ma zawsze wybrać jedną. Przykład: myśl A - „Ciagle myślę o tym czy mąż pije, czy nie... to dobrze, bo jak bym się nie starała go kontrolować, to by jeszcze gorzej pił” i myśl B - „Ciagle myślę o tym czy mąż pije, czy nie... to źle, bo to nic nie daje, a nie mam głowy do innych spraw”.

G. Deklaracja istnienia problemu alkoholowego we własnej rodzinie - czynnik złożony z dwóch pytań (Alfa = 0.61), z których jedno jest dwuwartościowe (z ankiety do „Elementarza”), a drugie zostało sprowadzone do dwóch wartości. Przykład: „Czy ktoś z Twoich rodziców lub rodzeństwa może już być dotknięty chorobą alkoholową?”; odp. „Tak; Raczej tak; Trudno powiedzieć” i „Raczej nie; Nie”.

H. Korzystanie z pomocy w związku z rodzinnym problemem alkoholowym - trzy pytania dotyczące tego, czy badany zwracał się po pomoc i, jeśli tak, to określić do kogo, a także czy ma takie miejsce lub grupę osób, gdzie spotyka się ze zrozumieniem dla swojego problemu (przerobione z pytań ankiety ewaluacyjnej „Elementarza”).

WYNIKI

Do obliczeń wzięte były tylko ankiety osób, które obecne były w obu fazach badań. Było ich 418, w tym 208 w szkołach eksperymentalnych i 210 w porównawczych. Po przeanalizowaniu wyników pretestu okazało się, że obie grupy wyrównane są pod dwoma bardzo ważnymi dla badania względami: częstości występowania problemu alkoholowego w rodzinie oraz picia alkoholu w interesującym nas okresie ostatnich dwóch tygodni.

Wykonałem trzy serie obliczeń: jedną dla oceny skuteczności obu programów, drugą dla Bemowa i Wołomina oddzielnie i trzecią dla wyszukania efektów interakcji z wykorzystaniem czterech zmiennych niezależnych: płci, po-

ziomu klasy, picia alkoholu i istnienia problemu alkoholowego w domu. Do wszystkich obliczeń zastosowałem wieloczynnikową analizę wariancji z powtarzаныmi pomiarami.

Wyniki mówiące o skuteczności obu programów traktowanych łącznie i ich interpretacja. Spośród ośmiu głównych zmiennych zależnych, które uwzględniłem w badaniach, w przypadku trzech nie pojawiły się żadne istotne statystycznie wyniki: (A) „spożycie alkoholu”, (B) „intencje co do picia i odmawiania” i (H) „korzystanie z pomocy przez osoby mające problem alkoholowy w domu”. Wyniki dla pięciu pozostałych zmiennych, w zakresie których wystąpiły znaczące różnice, zaprezentowane są w tabeli nr 1. Liczby umieszczone w tabeli nr 1, a także opisanej dalej tabeli nr 2 oznaczają średnie arytmetyczne i należy je czytać tak, że spadek wartości oznacza oczekiwaną poprawę w danym wymiarze. Znak „+” lub „-” informuje o tym, czy, niezależnie od istotności różnic, kierunek zmian grupy eksperymentalnej względem kontrolnej jest pozytywny, czy też negatywny. Jak widać w tabeli nr 1 cztery z istotnych statystycznie różnic są pozytywne, czyli świadczą o tym, że od pretestu do posttestu nastąpiła poprawa grupy eksperymentalnej względem grupy porównawczej. Pozytywna zmiana zaszła w zakresie: (C) „stereotypowych poglądów proalkoholowych”, (E) „wiedzy o uzależnieniu”, (F) „postaw sprzyjających koalkoholizmowi” i (G) „deklarowanego istnienia problemu alkoholowego w rodzinie”. Dla jednej zmiennej, (D) „zachęcania do picia alkoholu”, nastąpiło statystycznie istotne pogorszenie.

Tabela 1. Wyniki dla całej grupy badanej (N = 418)

Zmienna	Czas badania	Grupa eksp. n = 208	Grupa kontr. n = 210	F	p
stereotypowe pogl. proalkoholowe (C)	pretest	11,94	11,91	6,00	0,015
	posttest	11,48	12,17		
zachęcanie do picia alkoholu (D)	pretest	0,36	0,39	4,57	0,033
	posttest	0,44	0,32		
wiedza o uzależnieniu (E)	pretest	6,31	6,19	7,97	0,005
	posttest	6,01	6,25		
postawy sprzyj. koalkoholizmowi (F)	pretest	9,55	9,81	12,79	0,000
	posttest	8,81	9,56		
deklaracja istnienia problemu alk. (G)	pretest	1,30	1,20	10,98	0,001
	posttest	1,31	1,42		

Dla należytej interpretacji tych wyników potrzebny jest krótki komentarz dotyczący programu i podjętych badań, który ułatwi spojrzenie na wyniki z wła-

- spożycie alkoholu przez młodzież;
- intencje co do picia w przyszłości i reakcji na zachęcanie;
- stereotypowe poglądy proalkoholowe;
- namawianie innych do picia lub bycie namawianym;
- wiedza o mechanizmach uzależnienia;
- postawy sprzyjające koalkoholizmowi;
- zdolność do nazwania po imieniu problemu alkoholowego we własnej rodzinie;
- korzystanie z pomocy innych, gdy są takie problemy.

Biorąc pod uwagę specyfikę programu, a przede wszystkim krótki czas oddziaływania i wielkość grupy biorącej udział w mityngu uznałem, że zaobserwowanie u uczestników istotnej statystycznie poprawy na kilku choćby wymiarach wystarcza, by mówić o sukcesie tego podejścia, a istotnego statystycznie pogorszenia - by mówić o jego niepowodzeniu.

Pytanie o skuteczność badanych programów w funkcji impulsu pobudzającego środowisko dotyczy następujących obszarów możliwych zmian:

- poszerzenie oferty w zakresie profilaktyki w środowisku lokalnym;
- powstanie grup samopomocowych (np. „Al-Ateen”);
- nawiązanie współpracy pomiędzy różnymi podmiotami zainteresowanymi profilaktyką.

Na poszerzenie badań na tyle, by możliwa była wnikliwa ocena skuteczności badanego podejścia w tym zakresie zabrakło już czasu. Rozmach „realizacji studialnych” przekroczył możliwości badawcze. Jedyne przesłanki świadczące o tym, na ile „Noe” i „Dom” sprawdziły się w roli motywujących impulsów, opierają się na danych pochodzących z wywiadów. Przedstawię je w końcowej części tego opracowania.

Badania quasi-eksperymentalne, które opisałem poniżej, dostarczają odpowiedzi na pytanie o skuteczność samego mityngu (w dwóch jego wersjach).

Schemat i sposób przeprowadzenia badań. Wybrałem do badań klasyczny schemat z grupą eksperymentalną i porównawczą oraz pre- i posttestem. Grupę eksperymentalną stanowiły przeciętne, losowo wybrane klasy siódme i ósme szkół objętych realizacją studialną. Grupę porównawczą utworzono w podobny sposób z siódmych i ósmych klas z innych, odpowiednio dobranych szkół na Bemowie i w Wołominie. Ze szkół na Bemowie, które są większe, wzięto do badań po trzy klasy z poziomu, a ze szkół wołomińskich po dwie, co dało łącznie grupę eksperymentalną i kontrolną liczące po 10 klas. W całym preteście uczestniczyło 535 osób.

Pretest miał miejsce dwa tygodnie przed mityngiem, a posttest dwa tygodnie po i odbywały się one tego samego dnia w każdej parze szkół. Badania przeprowadzane były przez czterech sprawdzonych ankieterów. Każdy z nich miał przydzielonych po kilka klas w każdej ze szkół i nie wiedział, które z nich są eksperymentalne, a które służą jako kontrolne. Młodzież nie była informowana o związku badań z mityngiem. Nawet w postteście nie było pytania o uczestnictwo w programie. Ankiety użyte do badań były anonimowe. Zastosowano jednak kod, który wpisać miał każdy badany tak, by można było połączyć w pary ankiety tej samej osoby z pretestu i posttestu.

Narzędzie. Opracowując konkretne grupy pytań do ankiety ewaluacyjnej „No-ego”, którą nazwałem „Ankieta jesienną”, starałem się w jak największym stopniu opierać na istniejących już narzędziach. Był to arkusz „Piwo-wino-wódka” ankiety „NAN”, fragmenty ankiety „PAD” i ankiety ewaluacyjnej programu „Elementarz” - wszystkie one opracowane zostały przez członków zespołu Pro-M z Instytutu Psychiatrii i Neurologii. Ponieważ jednak nie było gotowych skal dla niektórych z interesujących mnie zmiennych, część pytań musiałem opracować samodzielnie. Oto przegląd tych zmiennych zależnych i odpowiadających im grup pytań, które wykorzystałem w późniejszych analizach.

A. Spożycie alkoholu w ostatnich dwóch tygodniach - pytania o ostatni przypadek picia arkuszem „Piwo-wino-wódka” (patrz odpowiedni artykuł w niniejszym numerze) i dwa pytania o to, czy i ile razy badany pił jakiś napój alkoholowy w ostatnich dwóch tygodniach.

B. Intencje co do picia alkoholu w przyszłości i reakcji na zachęcanie - czynnik złożony z pięciu pięciwartościowych pytań, dla których współczynnik Alfa Cronbacha jest równy 0.87. Dwa spośród pytań tego czynnika dotyczą intencji picia alkoholu, a trzy deklarowanej reakcji na zachęcanie. Te ostatnie pochodzą z ankiety „PAD”. Przykład 1: „Wyobraź sobie, że za 3 lata ktoś zaprasza Cię na imprezę, na której pije się sporo alkoholu. Jak myślisz, ile Ty będziesz pił?”; odp. od „Nie będę pił alkoholu” do „Nie będę się ograniczał”. Przykład 2: „Wychodzisz z kolegami ze szkoły; ktoś proponuje pójście na piwo. Co zrobisz?”; odp. od „Oczywiście nie pójdę” do „Oczywiście pójdę”.

C. Stereotypowe poglądy proalkoholowe - czynnik składający się z pięciu pięciwartościowych pytań (Alfa = 0.71). Przykład: „Prawdziwy mężczyzna od czasu do czasu musi się upić.” - odp. od „Oczywiście, że tak” do „Oczywiście, że nie.”

D. Zachęcanie kogoś do picia lub bycie przez kogoś zachęcany - czynnik złożony z dwóch pytań pięciwartościowych sprowadzonych do dwuwarto-

ściwej perspektywy. Mamy do czynienia z jednorazowym oddziaływaniem trwającym około trzech godzin i prowadzonym dla ok. 200 osób jednocześnie. Nie dziwi więc to, że dla części zmiennych, jak na przykład „spożycie alkoholu” (A), czy „intencje co do picia alkoholu” (B), nie ujawniły się żadne godne odnotowania zmiany. Nie spotkałem się dotąd z analizą skuteczności programu wymagającego równie małego nakładu sił ludzkich, czasu i środków w przeliczeniu na jednego uczestnika, jak program „Noe”. Programem jeszcze krótszym, bo trwającym mniej niż godzinę (prowadzonym jednak dla pojedynczych klas) jest „Próba sił” [9]. W badaniach wykazano, że w porównaniu z grupą kontrolną młodzież poddana programowi mniej piła. Dotyczyło to jednak okresu dwutygodniowej próby niepicia, do której uczniowie byli specjalnie zaproszeni. Inny krótki, bo pięciogodzinny program o nazwie „WHO” [7] również wpłynął na zmniejszenie spożycia alkoholu wśród młodzieży, lecz i w tym przypadku mamy do czynienia z oddziaływaniem bardziej intensywnym niż „Noe”. Skuteczność „WHO” była bowiem największa, gdy z każdą z klas pracowała grupka 4-5 liderów młodzieżowych. Większość opisywanych w literaturze oddziaływań rozłożonych jest na kilkanaście lub kilkadziesiąt godzin i prowadzonych dla grupy uczestników nie przekraczającej rozmiarów jednej klasy. Mimo to tylko część z nich uzyskuje pozytywne efekty [5]. Okazuje się ponadto, że alkohol jest tym środkiem uzależniającym, dla którego programy nastawione na różne środki psychoaktywne uzyskiwały stosunkowo najsłabsze wyniki - słabsze niż dla papierosów czy marihuany [1;2].

Jeśli chodzi o „korzystanie z pomocy przez młodzież z rodzin alkoholowych” (H), to odstęp dwóch tygodni między oddziaływaniem i posttestem był zbyt krótki, by można było liczyć na pozytywne zmiany (zwłaszcza, że pytania związane z tą zmienną były grube i mało finezyjne).

Interesujące, a zarazem niepokojące są wyniki dla zmiennej dotyczącej „zachęcania do picia lub bycia zachęcany” (D). O czym świadczy wzrost liczby zachęcanych i zachęcających? Możliwe są dwie odpowiedzi. Albo oddziaływanie rzeczywiście skłania do przekornych zachowań bądź deklaracji, albo też mityng spowodował jakieś zmiany w percepcji sytuacji, w których do namawiania dochodzi. Jest możliwe, że program powoduje wyostrenie uwagi na sytuacje związane z presją. Możliwe też, że podważając niektóre stereotypy społeczne dotyczące używania alkoholu, program powoduje poszerzenie gamy sytuacji uznawanych przez jego uczestników za zachęcanie czy namawianie. W oparciu o istniejące dane nie można ani przyjąć, ani odrzucić żadnego z tych wytłumaczeń.

Zaobserwowanie istotnej statystycznie poprawy dla aż czterech zmiennych - to duży sukces programu. Osiągnięcie przyrostu wiedzy o uzależnieniu, osłabienia poglądów sprzyjających koalkoholizmowi oraz osłabienia stereotypowych poglądów proalkoholowych - to wspaniałe efekty jak na trzygodzinny program. Bardzo możliwe, że na takie rezultaty składa się silny ładunek emocjonalny i dynamika spotkania oraz duża liczba uczestników, nadająca mityngowi rangę „wydarzenia”. Mniej wymowny jest pozytywny wynik związany z ilością uczniów, która deklaruje istnienie problemu alkoholowego w domu. Uzyskany efekt pochodzi z pogorszenia się grupy kontrolnej w tym wymiarze. Nie wiem, jak to zjawisko wytłumaczyć. Przyjmuję więc, że „poziom zerowy”, względem którego można mówić o pozytywnym efekcie oddziaływania wyznacza zmiana zachodząca w grupie kontrolnej, a nie średnia pretestu dla grupy eksperymentalnej. W takim ujęciu stwierdzony wynik wskazuje na pozytywny wpływ mityngu.

Dwie wersje mityngu. Podobnie jak dla obu realizacji traktowanych łącznie, tak i dla mityngów bemowskich i mityngu wołomińskiego traktowanych oddzielnie, nie ma efektów w zakresie „spożycia alkoholu”, „intencji” i „korzystania z pomocy”. Wyniki dla pozostałych zmiennych są istotne albo dla samego Bemowa, albo dla samego Wołomina. Przedstawiam je w tabeli nr 2. Analizując je trzeba pamiętać o dwóch faktach: (a) grupy badane z Wołomina są wyraźnie mniej liczne niż grupy z Bemowa, przez co trudniej jest uzyskać statystyczną istotność różnic w obliczeniach dla samego Wołomina; (b) szkoła eksperymentalna z Bemowa i szkoła eksperymentalna z Wołomina to dwa nieporównywalne środowiska społeczne.

Tabela 2. Wyniki dla Bemowa i Wołomina

Zmienne	Czas badania	Bemowo (N = 272)				Wołomin (N = 146)			
		Eksp. n=123	Kontr. n=149	F	p<	Eksp. n=85	Kontr. n=61	F	p
stereotypowe pogl. proalkoholowe (C)	pretest	11,69	11,70	2,96	0,086	12,58	13,19	X	ni.
	posttest	11,13	11,89		+	12,44	13,52		+
zachęcanie do picia alkoholu (D)	pretest	0,28	0,31	5,92	0,016	0,45	0,59	X	ni.
	posttest	0,44	0,26		-	0,45	0,43		-
wiedza o uzależnieniu (E)	pretest	6,31	6,21	6,41	0,012	6,29	6,13	X	ni.
	posttest	5,99	6,26		+	6,04	6,19		+
postawy sprzyj. koalkoholizmowi (F)	pretest	9,71	9,76	X	ni.	9,44	9,56	6,67	0,011
	posttest	9,32	9,61		+	8,29	9,27		+
deklaracja istnienia problemu alk. (G)	pretest	1,27	1,19	14,55	0,000	1,30	1,20	X	ni.
	posttest	1,34	1,51		+	1,30	1,19		

Na podstawie zaprezentowanych w tabeli nr 2 wyników w żaden sposób nie można orzekać, że któraś z wersji programu jest lepsza. Jeśli przyjrzymy się kierunkom zmian zaszłych w grupach badanych z Bemowa i Wołomina, zauważymy że dla czterech spośród pięciu zmiennych idą one w tym samym kierunku. Wydaje się więc, że - przynajmniej w zakresie objętych badaniem zmiennych - obie wersje programu podobnie wpływają na młodzież. Biorąc pod uwagę istotne efekty możemy o programie „Noe” powiedzieć, że przysparza on wiedzy o alkoholizmie, przykłada się do obalania stereotypów dotyczących używania alkoholu i powoduje wzrost świadomości istnienia problemu alkoholowego w rodzinie. Z drugiej jednak strony powoduje on wzrost liczby osób deklarujących, że zachęcało innych, lub było zachęcany do picia. Po programie „Dom” ten negatywny efekt nie wyąpił, zaznaczył się natomiast wpływ programu na poglądy sprzyjające koalkoholizmowi - ich występowanie zmniejszyło się znacząco. Co do wszystkich zmiennych, poza „deklarowaniem istnienia problemu w rodzinie”, trudno orzec czy brak istotnych efektów w Wołominie nie wynika po prostu z mniejszych rozmiarów badanej próby - różnice średnich dla Wołomina przechylają się w tę samą stronę, co ich odpowiedniki dla Bemowa.

Efekty interakcji i ich omówienie. W tej części krótko relacjonuję interakcje między efektem eksperymentu a innymi zmiennymi niezależnymi. Ponieważ efektów interakcji dla całych czynników było mało, prezentuję także te, które uzyskałem z obliczeń dla pojedynczych pytań. Dla wyraźniejszej prezentacji występujących tendencji przedstawiam również te efekty, które wystąpiły tylko na poziomie śladu. Oto wyniki:

1. Efekt płci pojawia się w kilku pytaniach i zawsze jest to poprawa u chłopców i pogorszenie u dziewcząt. Ma to miejsce w przypadku pytań: (a) „Czy chciałbyś mieć w przyszłości takie towarzystwo, w którym wszyscy bawiliby się na trzeźwo?” - $p=0.033$; (b) „Wyobraź sobie, że masz 30 lat. Czy mógłbyś być osobą zupełnie niepijącą?” - $p=0.021$; (c) „Uważam, że to śmieszne być abstynentem.” - $p=0.062$.

2. Poziom klas nie miał istotnego wpływu. W jednym tylko pytaniu o intencje stwierdzono różnicę na korzyść klas siódmych ($p=0.051$). W pytaniu tym odpowiadający miał sobie wyobrazić, że ma 18 lat i wybrać jedną z trzech prywatek organizowanych przez kolegów tego samego dnia - z dużą ilością alkoholu, z małą i całkowicie bezalkoholową.

3. Porównując młodzież pijącą i niepijącą (niepijący to ci, którzy nie pili alkoholu co najmniej przez 3 miesiące), dowiadujemy się, że na kilku wymia-

rach program wywołuje poprawę u niepijących, a pogorszenie u pijących. Widoczne jest to dla (a) czynnika rozpoznania problemu we własnej rodzinie ($p=0.015$) oraz dla kilku pytań: (b) „Uważam, że to śmieszne być abstynentem” - $p=0.037$; (c) „Wyobraź sobie, że masz 30 lat. Czy mógłbyś być osobą zupełnie niepijącą?” - $p=0.047$; (d) pytania dotyczącego reakcji na zaproszenie kolegi do pójścia na piwo - $p=0.062$.

4. Utworzyłem dwie zmienne niezależne, które związane są z istnieniem problemu alkoholowego w rodzinie. Jedna z nich odcinała tę młodzież, u której prawie na pewno tych problemów nie ma (była to mniej niż połowa młodzieży). Okazało się, że dla trzech pytań ujawniły się śladowe efekty polegające na poprawie u dzieci nie mających problemu alkoholowego w domu skonstruowanej z pogorszeniem u tych dzieci, u których problem ten w jakimś nasileniu istnieje: (a) pytania o fakt namawiania innych do picia - $p=0.062$; (b) „Wyobraź sobie, że masz 30 lat. Czy mógłbyś być osobą zupełnie niepijącą?” - $p=0.052$; (c) pytania z grupy dotyczącej współzależnienia, w którym chodzi o to, czy żona alkoholika może pójść do kina z koleżanką, czy też na wszelki wypadek powinna zostać z mężem, który się źle czuje po wypiciu - $p=0.062$. Druga zmienna odcinała osoby, u których prawie na pewno jest problem alkoholowy w rodzinie (była to czwarta część badanych). Wystąpiły tu dwa efekty, oba wynikające z pogorszenia u dzieci z rodzin z problemem i poprawy u pozostałej młodzieży: (a) dla pytania dotyczącego współzależnienia, w którym chodzi o to, czy należy alkoholikowi załatwiać zwolnienia chorobowe, by nie stracił pracy - $p=0.011$; (b) dla pytania, w którym badani oceniali fakt odmówienia przez chłopca w ich wieku wypicia piwa z kolegami - $p=0.057$.

Efekty interakcji, które ujawniły się w moich badaniach są prawdę powiedziawszy bardzo słabe. Wnioskowanie oparte o wyniki dla kilku pojedynczych pytań nie ma odpowiedniej mocy dowodowej. Stanowią one jedynie punkt wyjścia dla hipotez do dalszych badań. Mówiłyby one o bardziej pozytywnym wpływie mityngu na chłopców oraz na młodzież niepijącą (lub bardzo rzadko pijącą) oraz na te osoby, które nie mają problemu alkoholowego w domu. Szczególnie zastanawiająca jest treść tej ostatniej hipotezy. Dlaczego na niektóre z pytań dotyczących postaw wobec współzależnienia, intencji co do picia i namawiania do picia gorzej odpowiadają właśnie te dzieci, które są ofiarami choroby alkoholowej kogoś z rodziców? Programy „Noe” i „Dom” służyć mają profilaktyce, a nie leczeniu. Może właśnie dlatego dzieciom z „trzeźwych” rodzin łatwiej jest zmienić postawy pod wpływem tak krótkotrwałego bodźca?

ZAKOŃCZENIE

Wyniki ewaluacji sumatywnej uważam za pozytywne dla programów „Noe” i „Dom”. Oba można śmiało polecać szkołom i innym skupiającym młodzież instytucjom. Dla dobra młodzieży należy się jednak w przyszłości przyjrzeć, na czym polega negatywny efekt dotyczący namawiania do picia alkoholu. Nie można też zapominać o tym, że rozszerzanie zasięgu tych programów musi iść w parze z powiększaniem zaplecza w postaci grup samopomocowych dla młodzieży z rodzin niszczonej chorobą alkoholową i koalkoholową.

Pozostaje nam jeszcze odpowiedź na pytanie o skuteczność programów typu „Noe” czy „Dom” (w wersjach uwzględniających rozszerzone przygotowania i drugi etap) w roli impulsu oddziaływującego na lokalne środowisko. Omawiając pytania ewaluacyjne wymieniłem trzy oczekiwane efekty programu: poszerzenie oferty w zakresie profilaktyki, powstanie grup samopomocowych i nawiązanie współpracy pomiędzy różnymi podmiotami zainteresowanymi profilaktyką. Przyjrzyjmy się temu, co stało się na Bemowie i w Wołominie (informacje zebrałem po upływie dwóch i pół miesiąca po mityngach).

Na Bemowie, gdzie, jak pisałem, przygotowania były gorzej przeprowadzone, nie doszło ani do poszerzenia oferty programów, ani do powstania grupy samopomocowej. Grupa taka ma powstać w bliskiej przyszłości, lecz jest to związane w większym stopniu z aktywnością ośrodka „Michael” niż z przeprowadzeniem programu „Noe” w jednej z bemowskich szkół. Pozytywny wpływ realizacji studialnej zaznaczył się natomiast w nawiązaniu współpracy między kilkoma podmiotami. Ośrodek dla młodzieży „Michael” uzyskał kontakt ze Stowarzyszeniem „Aslan” prowadzącym zajęcia dla dzieci alkoholików (skierowano do „Aslana” kilka zainteresowanych osób). W gazecie lokalnej i gazecie parafialnej ukazały się artykuły na temat „Noego” zwieńczone apelem do radnych o powołanie komisji w Radzie Gminy, która zajęłaby się problemami alkoholizmu i profilaktyki. Próbowano nawet zebrać kilka osób, które mogłyby podjąć dalsze starania w tym kierunku, jednak jak dotąd nie zakończyło się to żadnymi krokami formalnymi. Redakcja gazety parafialnej zamierza zamieścić jeszcze jeden artykuł tematycznie związany z problemem alkoholowym.

Dla szkoły w Wołominie, która brała udział w realizacji studialnej fakt ten stanowił istotny impuls rozbudzający inicjatywę szkoły w kierunku działań profilaktycznych. W jednej z klas tej szkoły przeprowadzony został program „Elementarz”, a w czterech klasach program „Dziękuję -

nie!”. Planowany jest w najbliższym czasie udział kilku związanych ze szkołą osób w szkoleniu z zakresu problematyki alkoholowej. Jest to związane z zamysłem utworzenia świetlicy, w której mają się odbywać zajęcia terapeutyczne dla dzieci alkoholików. Burmistrz Wołomina (na spotkaniu z udziałem zespołu „Dom”) zgodził się przydzielić na ten cel jedną z salek Domu Kultury. Kilku członków wspólnoty oazowej z miejscowej parafii uczestniczyło kilkakrotnie w mityngu „Al-Ateenu” w Warszawie z myślą o założeniu podobnej grupy w Wołominie. Koordynator oświaty zdrowotnej odpowiedzialny m.in. za profilaktykę przeciwoholową poprosił warszawską ekipę „Noe” o objęcie programem wszystkich szkół Wołomina.

W Duczkach pod Wołominem, gdzie miał miejsce drugi mityng, powstała spotykająca się regularnie 10-cio osobowa grupa wsparcia dla dzieci z rodzinnym problemem alkoholowym. Dzięki pomocy finansowej gminy wyjechała ona nawet ostatnio na mityng „Al-Ateenu” do Łodzi.

W żadnym z wymienionych wyżej działań lokalne środowisko nie otrzymało dodatkowego wsparcia ze strony realizatorów programu, jeśli nie liczyć spotkań przygotowawczych i spotkań drugiego etapu w dniu mityngu.

Pomimo, że skuteczność programów „Noe” lub „Dom” jako impulsów pobudzających środowisko nie była badana profesjonalnie, sędzę że opisane tu dane pochodzące z wywiadu stanowią zachętę do wykorzystywania mityngu jako silnego bodźca motywującego dorosłych do zajęcia się tematem zagrożenia uzależnieniami. Są gminy, w których powstał i jest realizowany gminny program profilaktyki i rozwiązywania problemów alkoholowych. „Noe” lub zmodyfikowana jego wersja „Dom” mogą służyć jako pomoc w pokazaniu istoty problemu alkoholowego i sensu zajęcia się nim dla tych zwłaszcza gmin, które takiego programu jeszcze nie posiadają.

Szymon Grzelak

Alcohol Prevention Program „Noah” - A Summative Evaluation

Summary

Two different versions of „Noah” were taken to the evaluation project: a version refined after formative evaluation, and a twin program „Home” which has grown from the same roots but then developed independently. The evaluation had two goals: to see what is the impact of the main part of both versions, a 3-hour meeting, on its’ participants (over 200), and to check whether

a broader enterprise including, also extra meetings with teachers, parents and local authorities can serve as an incentive for the local community to deal with prevention.

The quasi-experimental design included two experimental groups (7-th and 8-th grades; n=208) from two schools, one from Warsaw and one from a smaller city Wolomin, two control groups from schools neighbouring to the experimental (n=210), pretest, and posttest (two weeks after the meeting). A specially designed questionnaire measured changes in 8 variables concerning central dimensions of the expected influence of the meeting.

No influence of the meeting was found with regard to the level of alcohol consumption, intentions to drink, and finding assistance by children of alcohol dependent parents. A significant positive change was observed within four variables: knowledge about alcoholism, co-alcoholic attitudes, stereotypical proalcohol convictions, and awareness of alcohol problems in one's own family. A single negative effect was found in the variable concerning the level of peer pressure on drinking. It is not clear whether it results from a negative impact of the meeting, or from an increase of sensitivity in perceiving peer pressure.

Both versions of the program, a refined „Noah”, and „Home”, seem to work equally well. A deep influence of the whole enterprise on the local community was observed in Wolomin: the mayor of the city is ready to support prevention financially, some of the school principals have invited the same or other prevention programs, a support group for children who have alcohol problems in their families was founded.

Key words: alcohol primary prevention; evaluation; adolescents

Piśmiennictwo

1. Anderson Johnson, C., Pentz, M. A., Weber, M., et al.: „Relative Effectiveness of Comprehensive Community Programming for Drug Abuse Prevention With High-Risk and Low-Risk Adolescents”. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, vol. 58, nr 4, 1990.

2. Botvin, G. J., Baker, E., Dusenbury, L., et al.: „Preventive Adolescent Drug Abuse Through a Multimodal Cognitive-Behavioral Approach: Results of a 3-Year Study”. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, vol. 58, nr 4, 1990.

3. Bujacz, H.: „Program profilaktyczny *Dom*”. Maszynopis, Stowarzyszenie Wspierania Trzeźwości i Przeciwdziałania Patologii Społecznej „Dom”, Łódź 1994.

4. Grzelak, S.: „Ocena procesu realizacji programu profilaktycznego *Noe* [ewaluacja formatywna]”. *Alkoholizm i Narkomania*, 2(19) 1995.

5. Hansen, W. B.: „School-Based substance abuse prevention: a review of the state of the art in curriculum, 1980-1990”. *Health Education Research*, vol. 7 nr 3, 1992.

6. Hansen, W. B.: „School-Based Alcohol Prevention Programs”. *Alcohol World - Health & Research*, vol. 17, nr 1, 1993.

7. Perry, C. L., Grant, M., Ernberg, G., et al.: „WHO Collaborative Study on Alcohol Education and Young People: Outcomes of a Four-Country Pilot Study”. *The International Journal of the Addictions*, vol. 24, nr 12, 1989.

8. Wojcieszek, K.: „Program Profilaktyczny „Noe” - Materiały pomocnicze dla realizatorów programu”. Stow. „Agape”, Łódź 1993.

9. Wolniewicz-Grzelak, B., Bobrowski, K.: „*Próba sił* - młodzieżowy program profilaktyczny. Ocena efektywności”. *Alkoholizm i Narkomania*, zima 1988.